

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КУРСАНТІВ СИСТЕМИ МВС

EMPIRICAL RESEARCH OF FREEDOM AND RESPONSIBILITY IN CADETS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS

У статті проаналізовано зміст та особливості свободи і відповідальності у структурі особистості. Свобода і відповідальність – два особистісні конструкти, що складають основу свідомої діяльності людини. Свобода породжує відповідальність, в той час як відповідальність спрямовує свободу. Загалом же взаємозв'язок свободи та відповідальності зароджується ще з народження людини і проходить усі еволюційні шляхи свого формування протягом життя. Що стосується правоохоронної діяльності, то такого роду процес активізується у межах здійснення вибору, дотримання обов'язків і соціального буття. Результати емпіричного дослідження особливостей відповідальності та свободи у курсантів системи МВС доводять неодмінну важливість їх у формуванні майбутнього працівника Національної поліції. Ми виявили, що свобода як особистісний феномен не є важливою цінністю для курсантів, однак порівняно з нею відповідальність займає ключову позицію в ієрархії цінностей курсантів. Серед наявних рис у курсантів домінують відповідальність та глибинність переживань. Поряд з цим існує потреба у розвитку таких професійно важливих особистісних характеристик, як толерантність, автономність, синергійність, оскільки їхні показники є вкрай низькими. У результаті порівняння курсантів другого та четвертого курсів з'ясовано, що в курсантів другого курсу слабо виражений стан самотності, а у курсантів четвертого курсу, навпаки, він сильно виражений. У курсантів другого курсу спостерігається низький рівень вираженості свободи вибору, безнадійності та почуття неприкаяності, а у курсантів четвертого курсу слабо виражені свобода вибору та конфліктність. У курсантів четвертого курсу домінує самотність, ворожий настрій, свобода волі та безнадійність, а у другокурсників – ворожий настрій. З огляду на результати емпіричного дослідження слід сфокусувати систему підготовки курсантів системи МВС на формуванні належного рівня відповідальності та свободи, оскільки свобода передбачає здатність брати відповідальність за власне життя, що сприяє можливості самостійно конструювати власний життєвий шлях.

Ключові слова: свобода, відповідальність, автономність, свобода вибору, свобода волі, глибина переживань, синергійність, цінності.

The article analyzes the content and features of freedom and responsibility in the structure of personality. Freedom and responsibility are two personal constructs that form the basis of conscious human activity. Freedom generates responsibility, while responsibility directs freedom. In general, the relationship between freedom and responsibility arises in a person from birth and goes through all the evolutionary paths of its formation during life. In particular, with regard to law enforcement, this kind of process is intensified within the framework of choice, observance of responsibilities and social life. The results of an empirical study of the features of responsibility and freedom of the cadets of the Ministry of Internal Affairs prove their essential importance in the formation of the future employee of the National Police. According to the results of the study, freedom as a personal phenomenon is not an important value for cadets, and in comparison with it, responsibility occupies key positions in the hierarchy of cadets' values. Among the available features of the cadets are dominated by responsibility and depth of experience. Along with this, there is a need to develop such professionally important personal characteristics as tolerance, autonomy, synergy, as their indicators are extremely low. A comparison of second- and fourth-year cadets showed that second-year cadets have a weak state of loneliness, while fourth-year cadets have a strong state of loneliness. Second-year cadets have low levels of freedom of choice, hopelessness, and feelings of restlessness, while fourth-year cadets have low levels of freedom of choice and sexual conflict. Fourth-year cadets are dominated by loneliness, hostility, free will, and hopelessness, while sophomores are dominated by hostility. Based on the results of empirical research, the system of training cadets of the Ministry of Internal Affairs should be focused on the formation of the appropriate level of responsibility and freedom, as freedom implies the ability to take responsibility for their own lives.

Key words: freedom, responsibility, autonomy, freedom of choice, freedom of will, depth of experiences, synergy, values.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.9>

Бліхар В.С.

д.філос.н., професор,
директор

Інститут управління, психології та
безпеки

Львівського державного університету
внутрішніх справ

В умовах динамічних цивілізаційних процесів посилюється роль особистості та гостро постає потреба її впливу на суспільні процеси. Водночас із соціальними та глобальними впливами та викликами актуальним стає співвідношення свободи та її відповідальності у контексті взаємодії особистості та суспільства.

У структурі особистості відповідальність зумовлює просоціальну позицію індивіда у ставленні до людей, професії, до себе та є показником соціальної зрілості, чинником самоздійснення, самоактуалізації і рушієм

самопізнання та самовдосконалення. У соціально-психологічному аспекті відповідальність забезпечує усвідомлення і виконання рольових обов'язків відповідно до моральних цінностей, норм поведінки і формує соціальне «Я» особистості. Психологічний зміст відповідальності полягає у саморегуляції діяльності відповідно до моральних норм, суспільних вимог та самозвітності особистості за свої вчинки.

Зміст свободи в особистісному зрізі визначається здатністю людини до пошуку, оцінки і вибору альтернативних алгоритмів досяг-

нення мети. У ході рефлексії щодо наслідків досягнення цілей людина має більше шансів бути вільною, коли вона володіє здібностями розділяти свої і чужі алгоритми оцінки наслідків, передбачати наслідки своєї діяльності, відповідати за свої вчинки, декларувати та відстоювати власні права.

Свобода як усвідомлений вибір людиною варіанту певної поведінки в даній ситуації залежить не тільки від зовнішніх обставин, а й від стану духовного світу людини, від міри її внутрішньої установки на істину, добро, красу, справедливість. Свобода також виражається здатністю людини змінювати реальну ситуацію, планувати і практично досягати чогось нового. Проблема відповідальності людини за власну свободу і дії завжди була пов'язана з розумінням меж цієї свободи, меж втручання у природні і суспільні процеси, в життя інших людей і власне життя.

Свобода дії, вчинку, спілкування пов'язана з реалізацією можливостей, творчістю, можливістю вибору, звільненням від своїх комплексів, усвідомленням межі можливостей в діяльності, співвідношенням обмеження своєї активності з правом, законами, правилами, розумінням їх значення для самоактуалізації. Така свобода змінює діяльність, ситуацію і саму особистість як суб'єкта діяльності [2]. Ресурсами свободи особистості є усвідомлення протиріч і можливостей, впевненість, відповідальність за своє буття у світі і культурі, гнучкість мислення у прийнятті рішень, здатність вносити необхідні зміни у свою діяльність аж до коригування її основи [3].

Сформованість відповідальності у курсантів є показником надійності та належного рівня виконання службових обов'язків і запорукою розвитку самоконтролю, почуття обов'язку, дисциплінованості, волі та самовладання.

Відповідальність майбутнього офіцера є необхідною умовою службової активності, сумлінного ставлення до своїх службових повноважень та належного виконання завдань у межах професійної компетенції [1].

Свобода виступає можливістю та вмінням скеровувати у правильне русло відповідальність в межах несення служби і поза нею.

Мета статті – дослідити особливості та місце свободи та відповідальності у ієрархічній системі цінностей курсантів системи МВС і їхній вплив на формування особистості майбутнього працівника системи МВС.

Свобода і відповідальність – це два особистісні конструкти, що становлять основу свідомої діяльності людини. Свобода породжує відповідальність, водночас відповідальність спрямовує свободу.

Науковці переконливо заявляють про тісний взаємозв'язок свободи та відповідальності. Так, З. Фрейд вважав, що більшість людей

насправді не хоче свободи, бо вона передбачає відповідальність, а відповідальність лякає більшість людей [3].

В. Франкл зазначав, що свобода може стати справжнім свавіллям, якщо вона не сприймається через призму відповідальності [5].

Е. Фромм вважав єдиним критерієм реалізації свободи активну участь індивіда у творенні власного життя, у повсякденній діяльності, роботі та стосунках з іншими [6].

Саме діалектика свободи і відповідальності зумовлює проблему вибору для особистості, де вона може реалізувати свою індивідуальність. Проте можливості реалізації особистості пов'язані також із вимогами соціальної системи [7].

З метою вивчення особливостей свободи та відповідальності у курсантів системи МВС було використано опитувальник особистісної зрілості (ОЗО) О.С. Штепи, особистісний опитувальник А.Т. Джерсайлда та методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча [9].

Під час анкетування за опитувальником особистісної зрілості (ОЗО) О.С. Штепи аналізувалися показники за шкалами «синергійність», «автономність», «контактність», «самоприйняття», «креативність», «децентрація», «толерантність», «відповідальність», «глибинність переживань», «життєва філософія» [9].

Особистісний опитувальник А.Т. Джерсайлда дав можливість оцінити міру вираженості якостей та станів особистості, таких як самотність, втрата сенсу існування, свобода вибору, статевий конфлікт, ворожий настрій, розбіжність між реальним та ідеальним «Я», свобода волі, безнадійність, почуття неприкаяності.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча дала можливість визначити рангові позиції серед термінальних та інструментальних цінностей особистості.

У дослідженні взяло участь 50 курсантів Львівського державного університету внутрішніх справ, з них – 25 курсантів II курсу та 25 курсантів IV курсу. Вік курсантів – від 18 до 21 року. Серед досліджуваних було 20 осіб жіночої статі та 30 осіб чоловічої статі.

Згідно з кількісним аналізом результатів емпіричного дослідження були отримані показники відсутності, наявності чи сформованості особистісних якостей курсантів.

Так, у зоні наявних рис перебувають лише такі риси, як відповідальність, глибина переживань та контактність. Проте жодна із рис не знаходиться в зоні реалізованості, що можна пояснити тільки початком формування зрілої особистості, тому симптомокомплекс рис, пов'язаних із зрілістю, знаходиться на низькому рівні. Слід зазначити, що такі риси, як толерантність (3,5) та креативність (3,3) мають вкрай низькі середні показники (Рис. 1).

Наведемо порівняльну характеристику особливостей вираженості станів у курсантів II та IV курсів.

За результатами особистісного опитувальника А.Т. Джерсайлда помітно, що у курсантів другого курсу слабо виражений стан самотності, а у курсантів четвертого курсу, навпаки, цей стан надмірно та сильно виражений.

У курсантів другого курсу слабо вираженими є такі стани: свобода вибору, безнадійність та почуття неприкаяності. У курсантів четвертого курсу слабо вираженими є такі стани: свобода вибору та статевий конфлікт. Серед курсантів другого курсу сильно вираженим є ворожий настрій, а серед курсантів чет-

вертого курсу – самотність, ворожий настрій, свобода волі та безнадійність.

Більшість осіб перебуває у межах оптимуму щодо ступеня вираження певних станів та характеристик, хоча у багатьох домінує розчарування у житті, відчуття безнадії та розпачу, що, ймовірно, пояснюється особливостями розвитку та формування особистості на етапі становлення та професіоналізації.

Варто зазначити, що деякі із станів потребують корекції для успішного розвитку та функціонування гармонійної особистості на цьому віковому етапі. Перехід деяких рис у зону сильного або надмірного вираження може стати однією з причин появи таких криз,

Таблиця 1

Особливості вираженості особистісних характеристик та станів у курсантів

Назва стану	
Самотність	
2 курс	4 курс
11,5% – надмірно виражений стан; 25,5% – сильно виражений стан; 20% – помірно виражений стан; 43% – слабо виражений стан	17,5% – надмірно виражений стан; 67,5% – сильно виражений стан; 15% – помірно виражений стан; 0% – слабо виражений стан
Втрата сенсу існування	
2 курс	4 курс
0% – надмірно виражений стан; 27,5% – сильно виражений стан; 42,5% – помірно виражений стан; 30% – слабо виражений стан	5% – надмірно виражений стан; 20% – сильно виражений стан; 40% – помірно виражений стан; 35% – слабо виражений стан
Свобода вибору	
2 курс	4 курс
5% – надмірно виражений стан; 25% – сильно виражений стан; 12,5% – помірно виражений стан; 57,5% – слабо виражений стан	15% – надмірно виражений стан; 25% – сильно виражений стан; 25,5% – помірно виражений стан; 34,5% – слабо виражений стан
Свобода волі	
2 курс	4 курс
7,5% – надмірно виражений стан; 15% – сильно виражений стан; 27,5% – помірно виражений стан; 25% – слабо виражений стан	8,5% – надмірно виражений стан; 45% – сильно виражений стан; 35% – помірно виражений стан; 11,5% – слабо виражений стан
Ворожий настрій	
2 курс	4 курс
2,5% – надмірно виражений стан; 42,5% – сильно виражений стан; 50% – помірно виражений стан; 5% – слабо виражений стан	7% – надмірно виражений стан; 55% – сильно виражений стан; 30% – помірно виражений стан; 8% – слабо виражений стан
Безнадійність	
2 курс	4 курс
12,5% – надмірно виражений стан; 2,5% – сильно виражений стан; 27,5% – помірно виражений стан; 55% – слабо виражений стан	15,5% – надмірно виражений стан; 38% – сильно виражений стан; 32% – помірно виражений стан; 14,5% – слабо виражений стан
Почуття неприкаяності	
2 курс	4 курс
2,5% – надмірно виражений стан; 10% – сильно виражений стан; 22,5% – помірно виражений стан; 65% – слабо виражений стан	3,5% – надмірно виражений стан; 8% – сильно виражений стан; 56,5% – помірно виражений стан; 32% – слабо виражений стан

Рис. 1. Профіль особистісних рис курсантів

як криза спустошеності, криза безперспективності, криза значущих стосунків, криза особистісної автономії, криза самореалізації.

Отже, можна констатувати, що такі особистісні якості, як свобода та відповідальність, перебувають на етапі формування, але їхні складники, такі як свобода вибору та свобода волі, мають виражений стан у майже половини курсантів з досліджуваної вибірки.

Що стосується рангового місця свободи серед термінальних цінностей, то слід зазначити, що вона розміщена на останньому місці. Цей математично доведений факт вказує на нездатність ставити свободу на чільне місце у системі цінностей курсантів, яка може бути пов'язана із ситуацією виконання службових обов'язків, яка формує відповідальність, витісняючи свободу.

У системі інструментальних цінностей відповідальність займає третє рангове місце з 19. Курсанти усвідомлюють відповідальність як цін-

ність, яка необхідна та важлива як в майбутній професійній діяльності, так і у повсякденному житті та під час побудови стосунків з іншими.

Значна розбіжність у рангових позиціях свободи та відповідальності може свідчити про вплив та специфіку організації несення служби, що формує дисциплінованість, принциповість та нормативність.

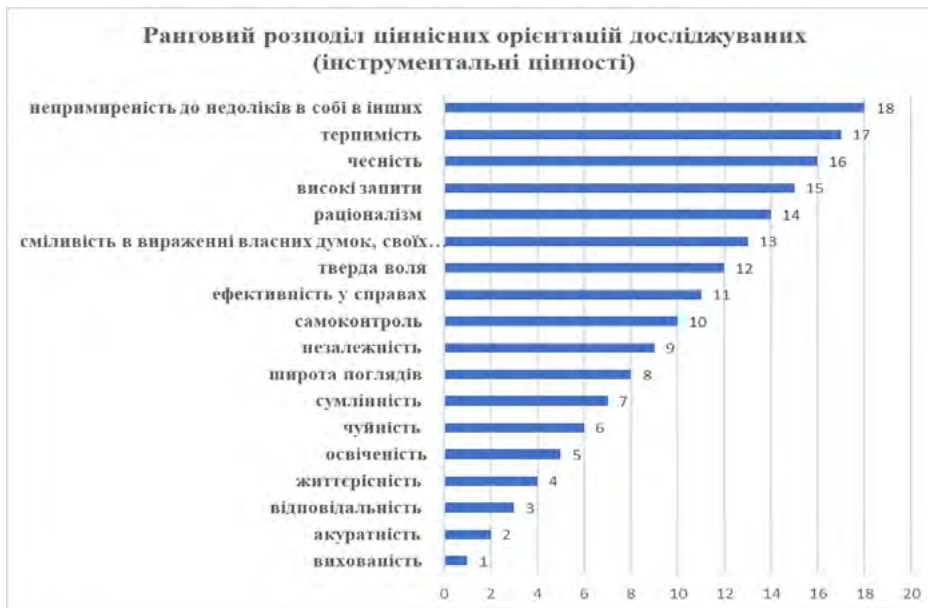
Загалом структура особистісних рис курсантів у досліджуваній вибірці вказує на потребу у цілеспрямованому підході до формування автономності, синергійності, креативності та толерантності, які є важливими складниками формування зрілої та гармонійної особистості майбутнього офіцера.

Дуальність свободи та відповідальності особистості відображає її зрілість та усвідомлення ціннісних підходів до різноманітних сфер життя.

Результати емпіричного дослідження особливостей відповідальності та свободи у кур-

Рис. 2. Термінальні цінності курсантів

Рис. 3. Інструментальні цінності курсантів

сантів системи МВС доводять важливість їх формування у майбутнього працівника Національної поліції. Проте слід зазначити, що свобода як особистісний феномен не є важливою цінністю для курсантів. Порівняно з нею відповідальність займає топову позицію в ієрархії цінностей курсантів.

Серед наявних рис у курсантів домінують відповідальність та глибинність переживань. Водночас існує потреба у розвитку таких професійно важливих особистісних характеристик, як толерантність, автономність, синергійність, оскільки їхні показники є вкрай низькими.

Порівняння курсантів другого та четвертого курсів доводить, що у курсантів другого курсу стан самотності слабо виражений, а у курсантів четвертого курсу він дуже виражений.

У курсантів другого курсу спостерігається низький рівень вираженості свободи вибору, безнадійності та почуття неприкаяності, а у курсантів четвертого курсу слабо вираженими є свобода вибору та статевий конфлікт. У курсантів четвертого курсу домінує самотність, ворожий настрій, свобода волі та безнадійність, а у другокурсників – ворожий настрій.

З огляду на результати емпіричного дослідження слід сфокусувати систему підготовки курсантів системи МВС на формуванні належного рівня відповідальності та свободи, оскільки свобода передбачає здатність брати відповідальність за власне життя та можливість конструювання життєвого шляху. Чим гострішою є потреба у свободі, тим більшу відповідальність особа повинна покласти на себе [4].

Варто зазначити, що у структурі особистості свобода, позбавлена відповідальності,

призводить до свавілля, а відповідальність без свободи стає причиною невротичності особистості.

Перспективи подальших наукових пошуків пов'язані з дослідженням та порівняльним аналізом особливостей прояву відповідальності та свободи у майбутніх та нинішніх працівників системи МВС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Клименко І.В. Симптомокомплекс відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців – у контексті програми психологічного супроводу. *Судово-психологічна експертиза. Електронний журнал / редкол. : Назаров О. А. (голов. ред.) та ін. К., 2017. № 3 (17). URL: <http://expert-nazarov.com/pomera/766-2017-3-17>.*
2. Кузьміна Е.И. Психология свободы: теория и практика. СПб. : Питер, 2007. 336 с.
3. Ложкін Г. Поняття відповідальності в історико-філософському та психологічному дискурсі. *Психологія*. 2003. № 4. С. 61–74.
4. Савчин М. Свобода і відповідальність особистості. *Психологія і суспільство*. 2007. № 4. С. 73–80.
5. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Харків, 2020. 160 с.
6. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произв. М. : Просвещение, 1989. 447 с.
7. Фромм Э. Бегство от свободы. М. : АСТ, 2009. 284 с.
8. Цільмак О.М. Психологічні особливості відповідальності як провідної професійно важливої характеристики поліцейського. *Юридична психологія*. № 1 (18). 2016. С. 118–128.
9. Штепа О.С. Особистісна зрілість: модель. Опитувальник. Тренінг : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 210 с.